

narodov, še posebej pa Hercegovcev, ki so mu še posebej blizu. Dosti stičnih točk najde med sarajevskimi atentatorji in irskimi revolucionarji, ki so se tudi posluževali individualnega terorja.

Knjiga je bogato dokumentirana s potrebnim in preciznim kritičnim aparatom, dodan je pregled arhivov in bibliografij ter sumaren pregled najvažnejših razprav o teh problemih. Pri vsem tem navidez pustem preverjanju drobnosti je Dedijerju uspelo, da je knjigo napisal zelo prijetno, tako da se bere zanimivo in bralca kar vleče, da je do konca ne odloži.

Franc Rozman

Vlado Strugar, **Osvobodilna vojna v Jugoslaviji**. Ljubljana 1967. Izd. »Borec«. Strani 345. (Samega besedila 258!)

V založbi »Borec« je pred dobrima dvema letoma izšla v slovenskem prevodu knjiga Vlada Strugarja, znanstvenega sodelavca v Vojno-zgodovinskem inštitutu v Beogradu, »Osvobodilna vojna v Jugoslaviji«, o kateri doslej v naših znanstvenih revijah še ni bilo pisano. Ker pa je bila napisana z resno voljo, da se izpolni vrzel, ki jo čutijo zaradi pomanjkanja take literature zgodovinarji in nezdgovinarji, se je Vlado Strugar lotil tega dela in napisal nekakšno sintezo o zgodovini jugoslovanskih narodov v dobi osvobodilne vojne proti fašističnim okupatorjem. Prva knjiga je izšla 1962 v Beogradu, v slovenskem prevodu pa leta 1967. Delo sicer ni prvi poizkus realizacije take zamisli, vendar pa spada med prve knjige take vrste. Avtor se je pri pisanju zavedal velikih težav za tako delo, ker je vedel, da v zgodovinopisju te dobe obstaja še mnogo neresenih problemov. Zaradi njih ni imel dovolj široke podlage za sintezo najvišje stopnje, kakor sam pravi v uvodu. Kljub vsemu pa je imel pred seboj »mnogo subjektov, obilje dejstev in veliko zahtevkov«. Naša stvar je, da pogledamo, kako se je avtor znašel v tem »obilju«. Naravno je, da se v tem oziru ne moremo spuščati v teme še nenapisanih del, temveč moramo upoštevati okvir, ki ga je imel sam na voljo, to je za danega oziroma razpoložljivega. Na tem temelju se je pisec namenil »prikazati potek vojaških operacij na jugoslovanskem bojišču, razvoj političnega boja, položaj jugoslovanskega osvobodilnega gibanja v okviru mednarodnih odnosov, nastajanje osvobodilne vojske kot oborožene boreče se sile ter narodnoosvobodilnih odborov kot dejavnikov socialistične revolucije«. Kako je svoj namen izpolnil?

Vlado Strugar je za svoje namene napisal 258 strani čistega besedila. V njem je dogodka osvobodilne vojne skondenziral tako rekoč do skrajne meje. Za to ni čudno, če ima delo močno faktološki značaj. Človek se seveda vpraša, ali je bilo tako dejstvo res neizbežno, ali bi ne bilo boljše, da bi obseg knjige nekoliko razširil in malo bolj pojasnil probleme, ki se pojavljajo ob njegovi knjigi, in to tembolj, ker gre za probleme, za katere je že na voljo več literature.

Avtor »Osvobodilne vojne v Jugoslaviji« je svoje delo napisal kot znanstveni sodelavec Vojnozgodovinskega inštituta, torej ustanove, v kateri so že napisali eno od sintez narodnoosvobodilnega boja v Jugoslaviji (Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941—1945), čeprav je šlo pri njej pretežno za prikaz vojaškega razvoja. Strugar je v svoji knjigi v primeri z njo v notranjem razmerju marsikaj premaknil. Čeprav je še vedno ohranil težišče na vojaškem razvoju, je vendar dal drugim vejam osvobodilnega gibanja mnogo več prostora,

kakor je bila doslej navada v delih Vojnozgodovinskega inštituta. Te veje je v glavnem prikazal kot paralelne v celotnem razvoju NOB v Jugoslaviji.

V Strugarjevem delu je zelo vidno, da je avtor ne samo porajanje oboroženega boja proti okupatorjem, temveč tudi ves nadaljnji razvoj povezal s sklepi in sejami političnega organa, namreč centralnega komiteja Komunistične partije Jugoslavije, njegovega političnega biroja oziroma v nadaljnjem razvoju z vrhovnim štabom, ki je s Titom na čelu vodil in usmerjal vso osvobodilno akcijo. Po Strugarjevem prikazu je ves razvoj osvobodilnega gibanja bil tako rekoč konsekvence najvišjih partijskih sklepov in navodil v centralnem komiteju oziroma v vrhovnem štabu. Strugar je na primer zapisal: »Centralni komitej je odredil nacionalno in socialno osvoboditev jugoslovanskih narodov kot poglobitveni cilj komunistične partije v drugi svetovni vojni« (str. 26). S takim načinom pisanja je Strugar shemo svojega prikazovanja precej poenostavil. Premalo pomena je v njegovih očeh našla direktna reakcija ljudstva in raznih skupin proti okupatorskemu terorju. Poleg tega premalo upošteva tudi, da je celo v njegovi shemi bilo več razvojnih stopenj.

Po vsej priliki moramo v Strugarjevi shemi za razvoj osvobodilne vojne v Jugoslaviji iskati razlog za izhodišče njegovega prikazovanja te vojne. O aprilski vojni pravzaprav sploh ne govori oziroma bežno omeni njen zlom in vzroke zanj, čeprav so bili bolj kompleksni, kakor jih je navedel. Začne z oznako stanja po zlomu, čeprav je znano, da je partija imela pomembno vlogo že v demonstracijah v Beogradu proti pristopu Jugoslavije k osi. Svoje stališče je pokazala tudi v razglasu 15. aprila 1941, ko vojna še ni bila niti končana, še manj pa se je razgalil okupacijski sistem v Jugoslaviji.

Rekli smo že, da je težišče Strugarjeve razprave v prikazovanju vojaške dejavnosti, čeprav je tudi drugim vejam posvetil mnogo pozornosti. Pri prikazovanju vojaške dejavnosti zajema seveda vse jugoslovanske pokrajine. Vse skuša povezati z nekakšnim skupnim imenovavcem, npr. z bojem proti okupatorjem, ki ga je vodil in usmerjal vrhovni štab s Titom na čelu, ali pa najti v konkretnem primeru kak drug moment. Če je le mogoče, sledi potem konkretizaciji določenega skupnega imenovavca v vseh jugoslovanskih pokrajinah. Ne glede na ta sistem, ki mu v mnogih primerih pokaže medsebojno povezanost jugoslovanskih pokrajin na skupnem akcijskem programu, pa je prikaz teh akcij in bojov močno faktološkega značaja. Vse premalo pa so navedeni vzroki za določene akcije, zlasti pa vzroki za morebitni neuspeh. Za konkretni primer naj navedem akcijo slovenskih partizanov pri Bučki 1. novembra 1941. Isto velja tudi za operacije po drugih krajih Jugoslavije. In naposled velja to tudi za operacije okupatorjev proti partizanom. V razpravi ni razvidno, koliko takih pomanjkljivosti gre na račun doslej še nepreštudiranih problemov.

Na strani 67 pravi avtor, naj partijske organizacije pri razširitvi partizanske dejavnosti na Hrvaškem »vztrajno pojasnjujejo pravi značaj Neodvisne države Hrvatske«. Toda avtor ne pove, kakšna je bila vsebina teh pojasnjevanj. Najbrž bi ne bilo napačno, če bi nekaj takih pojasnjevanj, če so znana, kar konkretno citiral. Tudi današnjim bravcem, med katerimi je vedno več takih, ki takratnega položaja ne poznajo, bi bilo pojasnilo koristno in poučno. Seveda momenti takega in podobnega pojasnjevanja niso bili omejeni samo na razmere na hrvaškem, temveč so bili v podobni obliki aktualni tudi po drugih pokrajinah Jugoslavije.

Pri prikazovanju organizacijskega razvoja partizanskih enot je pisec zelo vesten in natančen. Tako je avtor tudi v navajanju kakršnih koli okupatorskih enot, ki so bile aktivne v operacijah proti partizanom. Toda kakor koli je že natančen v navajanju angažiranih enot na jugoslovanskem ozemlju, pa imen štabov in poveljstev ne navaja. V tem oziru je avtor dosledno anonimen.

V prikazovanju organizacijskega razvoja partizanskih enot moramo pri-
pomniti še to, da v tem oziru vendarle upošteva predvsem osrednje predele v Jugoslaviji. Manj upošteva periferne pokrajine, čeprav razvoj v njih ni bil brez specifičnosti, in to celo še po zasedanju v Stolicah, ki je sicer dalo razvoju partizanskih enot enotno linijo. Pokazala se je v naslednjih mesecih, ko se je partizanstvo začelo vedno bolj razvijati po konceptu vrhovnega štaba. Specifičnosti nekaterih pokrajin so se držale precej dolgo. Dokazovale so, da shema, ki se je avtor v delu drži, ni bila tako splošno veljavna, da vrhovna navodila niso segla vedno tako globoko, predvsem pa ne tako hitro.

Med slovenskimi partizani je na začetni stopnji partizanstva veljala kot specifičnost razvoja grupa. Bila je bolj pripravljalna stopnja za kasnejši razvoj partizanskih enot. Slovenski grupi je v tistem prvem času ustrezal npr. odred v Srbiji, ki je bil precej daleč od tistega odreda, ki se je po konceptu vrhovnega štaba razvil v letu 1942 in ki so ga razvili tudi v Sloveniji. V Sloveniji leta 1941 niso obstajale samo partizanske čete (str. 47), temveč že tudi bataljoni, čeprav v glavnem niso funkcionirali kot operativne enote. Zamisel vrhovnega štaba o strukturi partizanskih enot se je v Sloveniji začela uresničevati spomladi 1942. Toda v Sloveniji so tedaj formirali tudi grupe odredov, ki so včasih tudi vidneje nastopale, npr. II. grupa odredov. Operativnih con v Sloveniji ni bilo 6, kakor navaja Strugar (str. 51), temveč 4, le nekaj mesecev leta 1943 jih je bilo 5.

Rekli smo, da je težišče Strugarjeve razprave na prikazovanju vojaškega dogajanja. Toda veliko pozornosti je pokazal tudi do drugih vrst dejavnosti, zlasti do razvoja revolucionarne oblasti, sodstva, do urejanja zunanjih odnosov, zlasti še do problema begunske vlade v Londonu, potem pa tudi do odnosov z zahodnimi zavezniki in njihovih poskusov rešiti kralja in monarhijo. Seveda je prikaz tudi teh dejavnosti zelo kondenziran. Ob njih je večkrat povedal, stvari, ki doslej niso bile znane.

Pri opisu razvoja revolucionarne oblasti je avtor knjige ravnal kakor pri opisu vojaških dogodkov. Navezal jih je na temeljna navodila CK KPJ in nato pokazal, do kake mere so se uresničila po posameznih pokrajinah, oziroma kaj so rodila. Pri Sloveniji avtor seveda govori o Osvobodilni fronti, toda ne razloži, v čem je bilo njeno bistvo, v čem se je njena revolucionarna oblast razlikovala od take oblasti v drugih pokrajinah v Jugoslaviji. V tem primeru gre namreč za razliko med OF v Sloveniji in NOF v drugih pokrajinah. Slovenska literatura o narodnoosvobodilnem gibanju je na te razlike že zelo jasno pokazala. Zdi se, da zgodovinarji NOB zunaj Slovenije teh razlik ne morejo dojeti. Toda za knjigo, kakršna je Strugarjeva, bi bilo zelo koristno poznati in upoštevati te razlike. Strugarjeva knjiga bo namreč v nemškem prevodu šla po vsej priliki dalj po svetu, kakor si mislimo. V tem primeru pa slovenski primer rasti revolucionarne oblasti ni névažen za zgled predvsem zahodnemu svetu. O njem si moremo misliti, da bo laže sprejemal revolucijo po slovenskem primeru, teže pa po kakem drugem, »vzhodnjaškem«.

V prikazovanju vojaškega in političnega razvoja v Jugoslaviji se je avtor ustavil tudi pri kontrarevolucionarnih silah. Toda pri obravnavanju teh je

pokazal dokajšnje nesorazmerje. V največji meri se je namreč koncentriral na četništvo. Druge kontrarevolucionarne sile so po obsegu zelo skromno prikazane, vsekakor preskromno. V celotni podobi bi morale dobiti dosti več prostora, kakor ga imajo, pa čeprav bi jih četništvo presegalo, ker je pač bilo obsežnejše. Med kontrarevolucionarnimi silami je imelo posebno mesto ustaštvo v »samostojni« NDH, toda Strugar ga je preveč potisnil v stran. Isto velja za razne variante kontrarevolucije v Sloveniji, za baliste na Kosovu, za variante v Srbiji, ki jih Strugar sploh ne omenja, itd. Pri celotni oznaki kontrarevolucije in njenih variant bi bilo treba pokazati, v čem so imele vse enaka stališča, v čem so se raziskovale, iz kakšnih družbenih sil so izhajale in morda tudi kakšne programe so imele. Kontrarevolucionarne sile so bile važen dejavnik vso dobo narodnoosvobodilnega boja jugoslovanskih narodov. O njih je posamič že mnogo napisanega, čeprav neke celostne podobe vse jugoslovanske kontrarevolucije še ni. Za jugoslovansko begunsko vlado v Londonu je bilo posebno značilno, da razen podpiranja kontrarevolucionarnih sil doma ni videla pravzaprav nobenih drugih problemov. Za diplomatski boj, npr. za rešitev zaslužjenih Slovencev, Hrvatov in Makedoncev sploh ni imela smisla. V zvezi s kontrarevolucijo gre nedvomno za probleme, mimo katerih bi ne smela nobena knjiga, ki bi obravnavala takšno ali drugačno sintezo dogajanja v Jugoslaviji med drugo svetovno vojno.

V zvezi z okupatorskimi silami nastopa v Strugarjevi knjigi Hitler kot 'kancler tretjega rajha' (str. 16). Hitler ni bil samo kancler, temveč je bil tudi predsednik nemške države po Hindenburgovi smrti. Obe funkciji je združil in se imenoval fuhrer (vodja) tudi kot državni poglavar. Beseda kancler ne izpolnjuje vsega, kar je v Hitlerjevem času stvarno pomenil fuhrer. Praktično sploh ni bila v rabi.

Povsem nepotrebno se mi zdi označevati Pavelića kot »šefa Neodvisne države Hrvatske«. Zakaj bi ga ne označevali kot poglavnika, kakor se je uradno označeval. S to besedo Pavelićevi moči ničesar ne dodajamo niti ji ne jemljemo, označujemo pa dobro čas, ki ga je doživljala Hrvatska v »njegovem« času.

Ob koncu se moramo dotakniti še deleža Slovenije v Strugarjevi knjigi. Izreči moramo dvoje misli. V sodbah o procesu v Sloveniji je boljši, kakor je bilo marsikdaj doslej opaziti. Seveda je vprašanje, koliko gre to dejstvo na račun dopolnitev Zdravka Klanjščka, ki ga avtor omenja v uvodu. Toda važno je že samo dejstvo, da je take dopolnitve imel za koristne. S tem je dokazal, da mu je bilo veliko do čim objektivnejše podobe vseh delov Jugoslavije. Druga stvar je pa delež Slovenije v njegovi knjigi sploh. Tu pa ne gre le za procentualni delež v celotni knjigi, temveč za vsebinsko pomembnost, ki po mojem ni zajeta, kakor bi bilo potrebno. Slovenija je bila in je obmejna pokrajina, ki je kot taka vedno imela svoje posebnosti. Poleg tega je v Sloveniji šlo za osvoboditev nezedinjenih bratov na Primorskem in Koroškem. Toda Koroške v Strugarjevem delu pravzaprav sploh ni, Primorska pa tudi ni prikazana, kakor bi morala biti. Organizaciji Osvobodilne fronte ni dal tistega pomena, ki ga je v Sloveniji dejansko imela, pri čemer seveda ne gre samo za razmerje med OF v Sloveniji in NOF v drugih pokrajinah v Jugoslaviji. Važnejše je dejstvo, kako je prikazan proces v Sloveniji, množičnost tega gibanja in pomen organov tega procesa. Kočevski zbor npr. je po svoji vsebini imel večji pomen, kakor misli avtor. Bil je pravzaprav slovenski AVNOJ in s tem predhodnik II. zasedanja AVNOJ. Okoliščine, v katerih se je razvijalo narodnoosvobodilno

gibanje v Sloveniji, nikakor niso orisane v skladu s pomenom za razvoj NOB v Sloveniji itd.

Podobni problemi se verjetno bolj ali manj kažejo tudi v drugih republikah. Strugarjeva knjiga »Osvobodilna vojna Jugoslavije« ima torej dobre in slabe strani. Spada vsekakor med poskuse dati nekakšno sintezo te vojne v Jugoslaviji. Avtor jo je zgradil na virih in literaturi, ki jih pa posebej ne navaja, to se pravi, ne citira jih tako, da bi bilo videti, kaj je po njih povzel. Seznam virov in literature navaja pod posebnim poglavjem na straneh 299—309. V uvodu poglavja pa izrecno pojasnjuje, da v seznamu ne gre samo za gradivo, ki ga je uporabljal, temveč tudi za dela, ki spadajo sploh med vredne prispevke zgodovinskega te dobe. Pri takašni sintezi, kakor je Strugarjeva, je takšen sistem pisanja razumljiv.

Ob Strugarjevi knjigi se pojavi ponovno misel, ki se pojavlja ob vsaki sintezi, doslej nastali pri nas in obdeluje celotni razvoj zgodovine jugoslovanskih narodov v dobi narodnoosvobodilne vojne. Ali je namreč mogoče napisati pravo znanstveno sintezo, ne da bi bile prej znanstveno obdelane temeljne jugoslovanske enote? Kakorkoli se pojavlja potreba po sintezah, pa mislimo, da bo prava sinteza možna šele, ko bodo napisana dela o vseh temeljnih jugoslovanskih enotah. Ta dela bodo šele pokazala, kaj v pravo sintezo dejansko sodi, kaj bo pa treba pustiti ob strani. Lahko rečemo, da ta pot v tako kompliciranem razvoju, kakor se je odigral na ozemlju jugoslovanskih narodov, ni tako enostavna. Razrešitev bo zahtevala še dosti naporov in časa.

France Škerl

Dušan Kermavner, **Ivan Cankar in slovenska politika leta 1918.** Ljubljana, Cankarjeva založba, 1968, 265 strani. 8⁰

Trideset let po objavi obširne razprave Albin Prepeluh — Abditus, njegov idejni razvoj in delo (drugi del knjige Albin Prepeluh, Pripombe k naši prekratni dobi, Ljubljana 1938) se je Dušan Kermavner v knjigi Ivan Cankar in slovenska politika leta 1918 znova lotil študija »socialistične omladine«, tokrat v znatno širšem okviru slovenskega političnega življenja v letih 1917-18 in ne le v luči idejnega spora znotraj Jugoslovanske socialnodemokratske stranke.

Velika polemika v socialnodemokratskem dnevniku Naprej se je začela zaradi članka dr. Milana Lemeža Narodna in mednarodna misel, ki ga je objavil pod psevdonimom M. Rule (Naprej, št. 15, 12. avgust 1917) in kjer je napadel internacionalizem, pod krinko katerega se skriva raznarodovanje. Ošibal je nemško socialno demokracijo, ki je na začetku vojne sprejela vojne cilje centralnih držav in s tem zavrgla mednarodno načelo. Zato je načel vprašanje odnosa avstrijske socialnodemokratske stranke in JSDS do nacionalizma in internacionalizma. Članek je sprožil burno izmenjavo mnenj, v kateri sta se izoblikovali dve struji. Ena, ki so ji pripadali Alojzija in ing. Anton Štebi, dr. Milan Lemež, dr. Josip Ferfolja, Rudolf Golouh, Fran Erjavec, Dragotin Lončar in Albin Prepeluh, ki je veljal tudi za njenega idejnega voditelja, je sodila, da stranka v usodnih vojnih časih, ko se odloča usoda slovenskega naroda, ne sme pasivno ostati ob strani ter je zahtevala, da se socialni demokrati vključijo v deklaracijsko gibanje. V struji, ki je zagovarjala pravilnost dotedanje narodne politike JSDS, so ostali Anton Kristan, Melhior Čobal, Josip Petejan, Ivan Re-